

O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH ORQALI ULARNING KELAJAK KASBINI ONGLI TANLASHINI SHAKLLANTIRISH

Tojimatov Elbek Tohirovich

Jizzax viloyati Paxtakor tumani 18-maktab psixologi

tojimatovelbek23@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish jarayonining pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Kasb tanlash o‘quvchi hayotidagi muhim bosqichlardan biri bo‘lib, u shaxsning kelajakdagi ijtimoiy mavqeyi, mehnat faoliyati, iqtisodiy mustaqilligi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi bilan bevosita bog‘liqdir. Maqolada o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda maktab, oila, pedagog, psixolog va mehnat bozori o‘rtasidagi hamkorlik masalalari yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning qiziqishi, qobiliyati, individual xususiyatlari va zamonaviy kasblarga bo‘lgan ehtiyojni hisobga olgan holda kasb tanlash madaniyatini shakllantirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi, kasb-hunar, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, ongli tanlov, pedagogik yondashuv, kasbiy qiziqish, mehnat bozori, shaxsiy qobiliyat, ta’lim-tarbiya.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish emas, balki ularni mustaqil fikrlaydigan, hayotiy qarorlarni ongli qabul qila oladigan, zamonaviy kasb-hunar egallashga tayyor shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki maktab davrida shakllangan qiziqish, qobiliyat va dunyoqarash kelajakdagi kasb tanloviga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Kasb tanlash — bu oddiy istak yoki tasodifiy qaror emas. U o‘quvchining o‘zini anglashi, qobiliyatlarini baholashi, jamiyat ehtiyojlarini tushunishi va kelajak hayotini rejalashtira olishi bilan bog‘liq murakkab jarayondir. Shu sababli kasb-hunarga yo‘naltirish ishlari tizimli, bosqichma-bosqich va ilmiy-pedagogik asosda tashkil etilishi lozim. O‘zbekiston qonunchiligida ham umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash va yo‘naltirish masalasiga alohida e’tibor berilgan. Jumladan, 10–11-sinf o‘quvchilari uchun kasb-hunar yo‘nalishini tanlash ixtiyoriyligi va ta’limning bepul amalga oshirilishi belgilangan; shuningdek,

Tojimatov Elbek Tohirovich

o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib kasb-hunar tanlashda ko‘maklashish kasb-hunarga tayyorlashning asosiy maqsadlaridan biri sifatida ko‘rsatilgan¹.

Mavzuning dolzarbligi

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ayrim o‘quvchilar kelajak kasbini tanlashda ota-onaning xohishi, atrofdagilarning ta’siri yoki kasb haqidagi yuzaki tasavvurlarga tayanadi. Natijada ular o‘z qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlariga mos bo‘lmagan yo‘nalishni tanlashi mumkin. Bu esa keyinchalik o‘qishga befarqlik, kasbiy norozilik, mehnat faoliyatida sustlik yoki mutaxassislikni o‘zgartirish kabi holatlarga olib keladi.

Ongli kasb tanlash esa o‘quvchining o‘z kuchiga ishonchini oshiradi, ta’limga bo‘lgan munosabatini mustahkamlaydi, kelajakdagi maqsadlarini aniq belgilashga yordam beradi. Shu jihatdan kasb-hunarga yo‘naltirish maktab ta’limining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida barcha umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida kasb-hunarlariga o‘rgatish kurslarini joriy etish vazifasi belgilanganligi ham bu masalaning davlat siyosati darajasida muhim ekanini ko‘rsatadi².

Kasb-hunarga yo‘naltirish tushunchasining mazmuni

Kasb-hunarga yo‘naltirish — bu o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati, shaxsiy fazilatlari, sog‘lig‘i, ijtimoiy ehtiyoji va mehnat bozoridagi talablarni hisobga olgan holda unga mos kasb tanlashda pedagogik-psixologik ko‘mak berish jarayonidir. Bu jarayon bir martalik tadbir emas, balki muntazam olib boriladigan tarbiyaviy, maslahat, kuzatish, tahlil va amaliy faoliyatlar tizimidir.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning asosiy maqsadi o‘quvchini muayyan kasbga majburan yo‘naltirish emas, balki unga o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri anglash, kasblar haqida haqqoniy tasavvur hosil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirishdir. UNESCO talqinida ham kasbiy yo‘naltirishning asosiy mazmuni shaxsning o‘z kasbiy yo‘lini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘lanadi³.

¹ O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

² O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining 10–11-sinflari o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 792-son qarori. 2021-yil 30-dekabr.

³ UNESCO. *Investing in Career Guidance*. Paris: UNESCO, 2021.

O‘quvchi kasb tanlash jarayonida uch asosiy savolga javob topishi zarur: “Men nimaga qiziqaman?”, “Men nimalarga qodirman?”, “Jamiyat va mehnat bozorida qaysi kasblarga ehtiyoj bor?”. Ana shu uch omil uyg‘unlashganda kasb tanlash ongli, asosli va istiqbolli bo‘ladi.

O‘quvchilarning kasb tanlashiga ta’sir etuvchi omillar

O‘quvchilarning kasb tanlashiga bir nechta muhim omillar ta’sir ko‘rsatadi. Birinchi omil — shaxsiy qiziqishdir. Qiziqish o‘quvchining muayyan faoliyatga ichki moyilligini bildiradi. Agar o‘quvchi texnika, tibbiyot, pedagogika, iqtisodiyot, san’at yoki axborot texnologiyalariga qiziqsa, bu qiziqish vaqtida aniqlanishi va to‘g‘ri yo‘naltirilishi kerak.

Ikkinchi omil — qobiliyatdir. Har bir o‘quvchining tabiiy va rivojlangan qobiliyatlari turlicha bo‘ladi. Kimdir matematik fikrlashga, kimdir muloqotga, yana kimdir ijodkorlikka, texnik tafakkurga yoki tashkilotchilikka moyil bo‘ladi. Pedagog va psixologning vazifasi ana shu qobiliyatlarni kuzatish, aniqlash va rivojlantirishdan iborat.

Uchinchi omil — oilaviy muhitdir. Ota-onalar ko‘pincha farzandining kasb tanlashiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq ota-onaning istagi o‘quvchining qiziqishi va qobiliyati bilan mos kelmasa, kasb tanlash jarayonida ziddiyat yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlik kasbga yo‘naltirishda muhim ahamiyatga ega.

To‘rtinchi omil — mehnat bozori talabidir. Zamonaviy jamiyatda kasblar tez o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, xizmat ko‘rsatish, muhandislik, tibbiyot, pedagogika, logistika va tadbirkorlik kabi yo‘nalishlarga talab ortmoqda. OECDning kasbiy tayyorgarlik bo‘yicha tadqiqotlarida maktablar, ish beruvchilar va boshqa hamkorlar yoshlarni o‘z kelajak mehnat hayotini tasavvur qilish, rejalashtirish va unga tayyorlashda muhim o‘rin tutishi ta’kidlanadi⁴.

Kasb-hunarga yo‘naltirishda maktabning o‘rni

Maktab o‘quvchining kasb tanlashga tayyorgarligini shakllantiruvchi eng muhim ijtimoiy-pedagogik muhitdir. Chunki o‘quvchi aynan maktabda o‘z qiziqishlarini namoyon qiladi, turli fanlar orqali bilim oladi, o‘qituvchilar bilan muloqot qiladi va kelajak haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi.

Kasb-hunarga yo‘naltirish ishlari maktabda quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

⁴ OECD. *Career Readiness Project*. OECD Education and Skills, 2024.

Birinchiidan, o'quvchilar bilan kasblar haqida tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Bunda har bir kasbning mazmuni, jamiyatdagi o'rni, talab qilinadigan bilim va ko'nikmalar, mehnat sharoiti, kasbiy o'sish imkoniyatlari haqida aniq ma'lumot beriladi.

Ikkinchiidan, o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash zarur. Buning uchun suhbat, anketa, psixologik test, kuzatish, fan olimpiadalari, ijodiy ishlar, amaliy mashg'ulotlar va loyiha ishlaridan foydalanish mumkin. O'zbekiston amaliyotida ham 7-sinfdan boshlab o'quvchilar o'rtasida interaktiv so'rovnomalar o'tkazish, ularning kasb-hunarga bo'lgan qiziqishini aniqlash va ma'lumotlar bazasini yaratish tartibi belgilangan⁵.

Uchinchiidan, o'quvchilarni amaliy faoliyatga jalb qilish lozim. Kasblar haqida faqat nazariy ma'lumot berish yetarli emas. O'quvchi mehnat jarayonini ko'rishi, mutaxassislar bilan suhbatlashishi, ustaxona, ishlab chiqarish korxonasi, oliy ta'lim muassasasi yoki kasb-hunarga o'qitish markazlariga tashrif buyurishi kerak. Bu usul o'quvchida kasb haqida real tasavvur hosil qiladi.

To'rtinchiidan, maktabda kasbga yo'naltirish bo'yicha individual maslahatlar tashkil etilishi kerak. Har bir o'quvchining oilaviy sharoiti, qiziqishi, fanlarni o'zlashtirish darajasi, psixologik xususiyati va kelajak rejasi turlicha bo'ladi. Shu sababli umumiy targ'ibot bilan birga individual yondashuv ham zarur.

Ongli kasb tanlashni shakllantirish yo'llari

Ongli kasb tanlashni shakllantirish uchun, avvalo, o'quvchida o'zini anglash ko'nikmasini rivojlantirish lozim. O'quvchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini, qiziqishlarini, qobiliyatlarini, xarakter xususiyatlarini to'g'ri baholay olishi kerak. Buning uchun "Men qanday kasblarga qiziqaman?", "Qaysi fanlarni yaxshi o'zlashtiraman?", "Qanday faoliyat menga zavq beradi?", "Kelajakda qanday hayot tarzini xohlayman?" kabi savollar asosida suhbat va tahliliy mashg'ulotlar o'tkazish foydalidir.

Ikkinchi yo'l — kasblar haqidagi axborot savodxonligini oshirishdir. Ko'plab o'quvchilar ayrim kasblarning faqat tashqi jihatini biladi, lekin ularning mazmuni, mas'uliyati, murakkabligi va istiqboli haqida yetarli tasavvurga ega bo'lmaydi. Masalan, shifokorlik faqat bemorni davolash emas, balki katta mas'uliyat, doimiy o'qish, sabr va insoniylikni talab qiladi. O'qituvchilik faqat

⁵ "O'zbekiston — 2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni.

dars berish emas, balki tarbiya, muloqot, metodika, psixologik yondashuv va doimiy izlanishni talab etadi. Shu bois har bir kasb o‘quvchiga hayotiy misollar orqali tushuntirilishi zarur.

Uchinchi yo‘l — kasbiy sinov va amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirishdir. O‘quvchi ma’lum bir kasbga qiziqishini faqat eshitish orqali emas, balki amaliy faoliyatda sinab ko‘rish orqali aniqlaydi. Masalan, texnikaga qiziqqan o‘quvchi robototexnika, dasturlash yoki mexanika to‘garagida qatnashsa, pedagogikaga qiziqqan o‘quvchi kichik guruhlariga tushuntirish berish, tadbir olib borish yoki taqdimot tayyorlash orqali o‘z qobiliyatini sinab ko‘rishi mumkin.

To‘rtinchi yo‘l — maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirishdir. Kasb tanlash masalasida ota-onalar bilan seminar, davra suhbat, maslahat uchrashuvlari o‘tkazish muhim. Chunki ota-onalar farzandining imkoniyatlarini to‘g‘ri baholashi va unga bosim o‘tkazmasdan, maslahat beruvchi hamkor sifatida ishtirok etishi kerak.

Beshinchi yo‘l — ish beruvchilar va hunarmandlarni ta’lim jarayoniga jalb qilishdir. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil 11-fevraldagi 78-son qarorida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni kasb-hunarga o‘qitishda tadbirkorlik subyektlarini jalb etish tartibi belgilangan. Bu yondashuv o‘quvchilarni real mehnat muhiti bilan tanishtirish, ularning kasb haqidagi tasavvurlarini amaliy tajriba bilan boyitish imkonini beradi⁶.

Pedagog va psixologning vazifalari

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda pedagog va maktab psixologining vazifasi alohida ahamiyatga ega. Pedagog o‘quvchining fanlarga bo‘lgan munosabati, darsdagi faolligi, ijodiy ishlari, muloqot madaniyati va mas’uliyatini kuzatadi. Psixolog esa o‘quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari, temperament tipi, motivatsiyasi va kasbiy moyilligini aniqlashga yordam beradi.

Pedagog o‘quvchiga tayyor qarorni majburan bermasligi kerak. Aksincha, u o‘quvchini izlanishga, o‘zini tahlil qilishga, turli kasblarni solishtirishga va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirishi zarur. Kasb tanlashda “bu kasb yaxshi, bunisi yomon” degan yondashuv noto‘g‘ri. Har bir kasb jamiyat uchun zarur, faqat u o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va hayotiy maqsadlariga mos bo‘lishi kerak.

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni kasb-hunarga o‘qitishda tadbirkorlik subyektlarini jalb etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 78-son qarori. 2025-yil 11-fevral.

Psixologik xizmat esa kasb tanlashdagi ikkilanish, qo‘rquv, ishonchsizlik va tashqi bosimlarni kamaytirishga yordam beradi. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari bilan individual suhbatlar, kasbiy moyillik testlari, motivatsion treninglar va ota-onalar bilan maslahatlar olib borish samarali natija beradi.

Kasb-hunarga yo‘naltirishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy kasbga yo‘naltirish jarayoni an‘anaviy suhbat va targ‘ibot bilangina cheklanib qolmasligi kerak. Bugungi kunda raqamli platformalar, onlayn testlar, virtual kasb yarmarkalari, videodarslar, mutaxassislar bilan onlayn uchrashuvlar, loyiha asosida ta‘lim va startap mashg‘ulotlari muhim ahamiyatga ega.

Masalan, o‘quvchilarga turli kasblar bo‘yicha “kasb pasporti” tayyorlatish mumkin. Unda kasb nomi, mazmuni, zarur bilimlar, kerakli fazilatlar, o‘qish yo‘nalishlari, ish joylari va kelajakdagi istiqbollari ko‘rsatiladi. Bu topshiriq o‘quvchini mustaqil izlanishga, axborotni tahlil qilishga va kasblarni solishtirishga o‘rgatadi.

Shuningdek, “Bir kun mutaxassis bilan”, “Kasbim — kelajagim”, “Mening kelajak rejam”, “Ota-onam kasbi haqida suhbat”, “Mahallamizdagi kasblar” kabi loyihalar o‘quvchilarni hayotiy kuzatish va amaliy tahlilga undaydi. Bunday mashg‘ulotlar orqali o‘quvchi kasb tanlashni faqat orzu sifatida emas, balki aniq reja sifatida ko‘ra boshlaydi.

OECDning 2025-yildagi global tahlilida ham o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligida ish beruvchilar bilan aloqalar, kasbiy maslahat, amaliy tashriflar, qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash kabi faoliyatlar muhim o‘rin tutishi ko‘rsatiladi. Hisobotda ko‘plab o‘quvchilarning kasbiy rejaları mehnat bozori talablari bilan yetarlicha mos kelmasligi muammo sifatida qayd etilgan.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda ayrim muammolar mavjud. Birinchidan, ba‘zi maktablarda kasbga yo‘naltirish ishlari faqat tadbir yoki suhbat darajasida qolib ketadi. Ikkinchidan, o‘quvchilarning qobiliyat va qiziqishlarini aniqlash tizimli olib borilmaydi. Uchinchidan, ota-onalar bilan hamkorlik yetarli emas. To‘rtinchidan, mehnat bozori haqidagi ma‘lumotlar o‘quvchilarga sodda va tushunarli shaklda yetkazilmaydi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha maktabda yillik reja ishlab chiqilishi, har bir sinf kesimida bosqichma-bosqich ishlar tashkil etilishi, psixologik diagnostika natijalari tahlil qilinishi, ota-onalar bilan muntazam maslahatlar o‘tkazilishi va

mahalliy korxonalar, hunarmandlar, tadbirkorlar hamda oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik kuchaytirilishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ularning kelajak kasbini ongli tanlashini shakllantirishda muhim pedagogik jarayondir. Bu jarayon o'quvchining shaxsiy qiziqishi, qobiliyati, psixologik xususiyatlari, oilaviy muhiti va mehnat bozori talablarini uyg'un holda hisobga olishni talab etadi.

Ongli kasb tanlagan o'quvchi kelajak hayotiga mas'uliyat bilan yondashadi, o'z oldiga aniq maqsad qo'yadi va shu maqsad sari harakat qiladi. Shuning uchun umumta'lim maktablarida kasb-hunarga yo'naltirish ishlari tasodifiy emas, balki tizimli, ilmiy asoslangan va amaliy faoliyat bilan boyitilgan holda tashkil etilishi lozim. Maktab, oila, mahalla, psixolog, pedagog va ish beruvchilar hamkorligi kuchaytirilsa, o'quvchilarning kasb tanlashdagi xatolari kamayadi, ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10–11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 792-son qarori. 2021-yil 30-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasb-hunarga o'qitishda tadbirkorlik subyektlarini jalb etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 78-son qarori. 2025-yil 11-fevral.
4. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni.
5. UNESCO. *Investing in Career Guidance*. Paris: UNESCO, 2021.
6. OECD. *Career Readiness Project*. OECD Education and Skills, 2024.